

POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ

IFJÚSÁG ÉS POLITIKA

A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ KUTATÁSÁRÓL¹

AMIÓTA VAN IFJÚSÁG, AZÓTA ÉLNEK RÓLA a legszélsőségesebb vélemények. Az egyik ilyen sztereotípa az, hogy az ifjúság lelkes társadalmi újtó, időnként a forradalmár képében jelenik meg, de mindenképpen beleveti magát a politikába. Egy másik közkeletű kép szerint azonban csak az élvezeteknek, felelőtlen időtöltéseknek él, és mi sem áll tovább tőle, mint hogy a baráti körénél tágabb közösséggel törődjön, vagy éppen a „felnőtt világ” problémáival foglalkozzon. E sztereotípiák felidézése az ifjúsággal szembeni általános attitűdök vagy az ifjúság mint társadalmi kategória elemzéséhez vezethetne.² Ambíciónk ehelyütt kisebb: egyedül a politikával való találkozás, a politikához való viszony egyes vonatkozásainak áttekintésére terjed ki. A valóság itt sem igazodik a sztereotípiákhoz.

Ha a politikát az emberi tevékenység olyan fajtájának tekintjük, amely a legtöbb más tevékenységnél erősebben és szélesebb körben befolyásolja életfeltételeink alakulását, akkor fölöttébb izgalmas perspektíva a politika felől nézni az ifjúságra. Formálisan ugyan csak a nagykorúság elérésétől kezdve lesz valaki *zoón politikon* azaz választó és választható állampolgár, de az erre való alkalmasságot korábban, hosszabb időszak alatt szerzi meg. Ebből a szempontból az ifjúság fontos sajátossága – bárhogy húzzuk is meg időhatárait – éppen az, hogy a gyermekkortól kezdve, szinte észrevétlenül nőhet bele a politizáló világba, ám „hivatalosan” egyszer csak ott terem egyetlen hirtelen aktussal, és cselekszik is: szavaz. Ez a harmadik évezred elejének Magyarországon például azt jelenti, hogy a négyévente sorra kerülő választásokon mintegy 600 000 (hatszázezer) „politikai újszülött” jelenik meg,³ aki addig még nem volt a politikai világ nyilvántartott tagja. A politikai érzékenységet éppen az izgatja, hogy mennyire „újszülöttek”: lehet ugyanis, hogy sokan már kijárták a politikai óvodát, akár már valamennyire iskolázottak is

¹ Ez az összefoglalás egyetemi oktató munkám és az 1990 óta e téren folytatott kutatásaim során alakult ki, ezért köszönettel tartozom hallgatóimnak, valamint azoknak a kollégáimnak, akik szintén részt vettek ebben a munkában: különösen Szabó Ildikónak, aki nemcsak a kutatások menetére volt hatással, hanem a magam gondolaira is, valamint Murányi Istvánnak, akinek szövegszerű adalékokat is köszönhetek.

² Az *Educatio* 1995. évi 2. számának az ifjúság volt a témája.

³ Mármost ennyinek van joga rá.

lehetnek attól, hogy a mátrikulába még nincsenek beírva. Ez a kérdés motiválta a politológusokat arra, hogy jó negyven éve újfajta kutatásokat kezdjenek.

A politikai szocializációs kutatások a hatvanas évektől indultak meg az USA-ban és Nyugat-Európában. Aki csak az első két számtani alapl műveletben járatos, az is pillanatok alatt megérti, hogy miért lett ez annyira fontos éppen a hatvanas évek elejére. Elegendő a II. világháború befejezése óta eltelt évek számát kiszámítani, és felidézni azt a jelenséget, amelyet a háború utáni „baby boom” névvel illettek.⁴ Az „ismeretleneknek” ez az óriási tömege ráadásul egy nagyon megváltozott világban lépett be a politikába: a háború után átalakult a gazdaság, a lehetőségek és perspektívák, a nemzetközi viszonyok és természetesen az állam is.⁵ Ráadásul a *babyboomerek* bizalmatlanul nézték a felnőttek világát. Egy mai emlékező szerint: „Fiatalkorunkban nem bízunk senkiben, aki már elmúlt 30.”⁶ Melyik politológus ne szeretne volna tudni, hogyan fognak viselkedni a politikai színtérre lépve azok, akiket még nem láttak politikailag viselkedni?

Túl az Óperencián

A *politikai szocializáció* terminust Herbert H. Hyman használta elsőként 1959-ben megjelent könyvének címében.⁷ A könyv első fejezetében kötelezően elkészítette az „első leltárt” a politikai szocializáció addigi kutatásairól. A további fejezetekben a szocializációkutatás megközelítésmódját alkalmazta tárgyára, kiemelve a család mint aktor szerepét, majd a szülői hatás gyengülését a kortárs csoport javára. A politikatudományból átvette a politikai orientáció és az érdeklődés vagy érintettség megkülönböztetését.

A hatvanas évek (főleg amerikai) kutatásai alapvetően két területre irányultak: a) az egyéni politikai véleményeket meghatározó gondolkodási és magatartási minták megismerésére, megértésére; és b) a politikai rendszer és az egyéni viselkedések közötti kapcsolat feltárására. Easton és Dennis⁸ a politikai rendszer működésének, funkciójának oldaláról közelített a politikai szocializációhoz, F. J. Greenstein⁹ az egyéni magatartások vizsgálata felől. Mindkét irányú megköze-

4 Magyarul a kevésbé frappáns szaknyelvi eredetű „demográfiai hullám” kifejezés használatos az ilyen jelenségekre, az első mesterségesen előidézett „hullám” (1951–53) tagjainak pedig külön nevük van: űk a „Ratkó-gyerekek” (az abortusz betiltásakor hivatalban lévő népjóléti miniszterasszony neve után). A *baby boom* méretét segít elképzelni az az adat, hogy egyedül az Egyesült Államokban 3,4 millióan születtek 1946-ban, egy millióval többen 1947-ben, és a hullám még tíz év múlva sem csökkent – bár akkor már nem a háború befejezése tartotta fenn.

5 A politikai szocializáció mint kutatási irány megjelenésekor Amerika már túl volt a McCarthyizmuson, a Szovjetunióban eltemették Sztálint, és a pártkongresszus meghallgatta Hruscsov leleplező beszédét, a felszabadult gyarmatok helyén pedig új erőként lépett fel az ún. el nem kötelezett országok csoportja Nehru és Sukarno vezetésével.

6 A folytatás pedig: „30 fölött pedig már senkiben sem bízunk.” Lásd Howard Smead: *Don't trust anyone over thirty: The first four decades of the baby boom*, Borders Books, iuniverse.com [www.howardsmead.com/boom.htm], 2005.

7 Herbert H. Hyman: *Political socialization. A study in the psychology of political behavior*, The Free Press, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1959.

8 Easton, D. & Dennis, J.: *Children in the Political System*, McGraw-Hill, New York, 1969.

9 Greenstein, F.: *Children and Politics*, Yale University Press, New Haven, 1965.

lítés középpontjában továbbra is a gyermekkor és a család állt, feltételezve, hogy a gyermekkori szocializáció során alakulnak ki azok a nézetek, amelyek felnőttkorban meghatározzák a politikai cselekvést, ezeket a nézeteket pedig alapvetően a család közvetíti a gyermek számára. Easton és Hess majdnem Hyman könyvével egyidőben¹⁰ utalt arra, hogy a politikai szocializáció már egészen kis gyermekkorban elkezdődik: amikor kisgyerekek arra a kérdésre, hogy „apu, miért nem parkolhatunk itt?”, apjától azt a választ kapja, hogy „azért, kisfiam, mert tiltja a törvény”, akkor „a gyermek korai és fontos bevezetést kap a szélesen értelmezett politikába” mégpedig egy számára hiteles forrásból. „Ez még akkor is így van – teszi hozzá Easton és Hess –, ha a *politika* és a *politikusk* szó rendszerint nem kerül be a gyermek szótárába 11–12 éves kora előtt, és ha a politika viszonylag kevésbé érdekli is az iskolához, sportokhoz, más játékokhoz és egyéb érdekességekhez viszonyítva.”¹¹ Az elsődleges szocializáló ágens, a család kitüntetett szerepe kétségtelen ezen a téren is, de vajon mennyire erős és mennyire tartós a hatása? Ez volt a következő évtized legjelentősebb vizsgálatának tárgya.

A politikai vélemények állandósága és változása a politikatudomány és a politikai szocializáció egyik központi kérdése, amelyhez a köznapi tapasztalat egymással ellentétes érveket nyújt. Egyrészt sok családban tapasztaljuk a baloldali vagy jobboldali hagyományok továbbélését generációkon át, másrészt sok példát ismerünk a szüleik politikai hagyományával – akár aktívan is – szembeforduló fiatalokra. (Elég a nyolcvanas évek magyar demokratikus ellenzékében aktív szerepet vállaló „kádergyerekekre” gondolnunk.) Egyáltalán nem biztos tehát, hogy a családi szocializáció ezen a területen is egész életre kiterjedő hatással van. A téma azonban igen nehezen vizsgálható, nemcsak azért, mert a kutatás tárgya gyakran „szenzitív adatnak” minősül, hanem azért is, mert leginkább longitudinális panelvizsgálatot igényel,¹² ami technikailag és pénzügyileg is nehezen kivitelezhető.

Kivételes példaként Jennings és Niemi a Michigani Egyetemen a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején mégis ilyen vizsgálattal igyekezett feltárni a generációk közötti folytonosság és a változás dinamikáját a politikai szocializációban.¹³ 1965-ben végzős középiskolások országos mintáján végeztek kérdőívvel, és a mintába kerültek szüleiket is megkérdezték ugyanazzal a kérdőívvel. Az adatfelvételt azonos mintán megismételték 1973-ban, és ezt a második felvételt kiegészítették egy újabb végzős középiskolás minta lekérdezésével. Ez a kutatási struktúra lehetővé tette a számukra, hogy ne csak politikai attitűdök általános változását tudják leírni a generációk között, de az egyes egyének szintjén is megközelíthessék, hogy milyen változások történtek vagy nem történtek a

10 David Easton & Robert D. Hess: *The Child's Political World*. *Midwest Journal of Political Science*, Vol. VI., No. 3 (August 1962).

11 *I. m.*, 236. old.

12 Ugyanazokat a személyeket (mintát) kellene legalább kétszer megkérdezni csaknem azonos kérdőívvel több év különbséggel.

13 Jennings, M. K. & Niemi, R. G.: *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and their Parents*, Princeton University Press, Princeton, N. J., 1981.

– politikailag szintén változó vagy nem változó – szülőkhöz képest nyolc év alatt. A változatlanság-változás skálán először is két szélső modellt különböztettek meg és elemeztek részletesen: azt, amelyik élethosszig kitart orientációja mellett, és azt, amelyik élethosszig nyitott, azaz hajlamos a változásra. Közöttük helyezkedik el az „életciklus modell” és a „generációs modell”. Ezekben sem feltétlenül történik változás. Az életciklus modell szerint az életút egyes szakaszain nagyobb a valószínűsége a változásnak, mint máskor, míg a generációs modell szerint – Mannheim Károly¹⁴ nemzedékfogalmát felidézve – a korszellemben kifejeződő politikai mozgások hatása alatt kialakuló nemzedékben jöhetnek létre nagyobb vagy kisebb, lassú vagy gyors változások.

Nem véletlen, hogy Jennings és Niemi nem „gyerekekről” vagy „fiatalokról” beszél, hanem „fiatal felnőttek és szülei tanulmányozásáról”. 1965-ben a végzős középiskolások már közvetlenül a felnőtt lét kapujában álltak, a panel második megkérdezésének idején, 1973-ban pedig már 26 évesek voltak. A kérdés itt az éppen felnőtté váló és a már felnőtt generáció közötti hasonlóság és különbözőség, a késő serdülőkorból a felnőttkorba való átmenet. A kutatókat a történelmi-társadalmi körülményeken túl konkrétan is motiválhatta, hogy más kutatásokból már tudták, hogy a felnőttkor kezdeti szakasza – amelyet két adatfelvétellükkel közrefogtak – a politikai vélemények és attitűdök talán legnagyobb változásait, át- és visszarendeződéseit mutató időszak. A serdülőkori politikai szocializációval kapcsolatban azonban csak bizonytalanságukat tudják kifejezni: „A gyermek nemzedéket illetően időben közelebb vagyunk ahhoz, amit korai vagy felnőttkor előtti tanulási foknak szokás nevezni. De még így sem tudjuk közvetlenül, hogy mennyire tükrözik az 1965-ös adatok a korábbi szocializáció maradványait.”¹⁵

Jennings és Niemi kutatásából tehát kimaradt a kora kamaszkortól a csaknem felnőtt korig vezető folyamat. Erről csak azt állapították meg minden kétséget kizáróan a hatvanas évek amerikai kutatásai, hogy az alapfokú és középfokú iskolák tanulóinak politikai szocializációjában mind az állandóság, mind a változás megtalálható, de 14 éves korra lényegében határozott képük alakul ki a politikáról a fiataloknak. Fontos módszertani tanulság, hogy tévedések forrása olyan tulajdonságok mérésével kísérletezni, amelyek az adott életkorban egyszerűen nem lehetnek jelen a gyerekekben.

A hatvanas évtized végén a vietnami háború elleni egyetemista tüntetések és az 1968-as párizsi diáklázadások nyomán a kutatók érdeklődése fokozatosan áttevődött a családról más ágensek, az iskola, a kortárs csoportok, a média, a különböző szubkultúrák politikai szocializációs szerepének vizsgálatára. Sajnos, egyik tárgyban sem sikerült elméleti értékű általánosításra jutni.¹⁶ Ennek oka Mary Hepburn szerint részben az volt, hogy a politikai szocializáció nem disz-

14 Mannheim, K.: A nemzedéki probléma. In.: *Ifjúságszociológia*, Szerk: Dr. Huszár, T. & Sükösd, M. KJK, Budapest, 1969.

15 *Id. mű*, 23. old.

16 Richard G. Niemi & Mary A. Hepburn: The Rebirth of Political Socialization. *Perspectives on Political Science*, Vol. 24, No. 1 (Winter 1995).

ciplináris terület, kutatói különböző tudományágakban működnek, és „az egyik tudományágban működő politikai szocializáció kutatók alig vagy egyáltalán nem érintkeztek hasonló érdeklődésű, de más diszciplínában működő kutatókkal. A politikatudományban kevés politikai szocializáció kutatót érdekeltek a politikai tanulásról a neveléstudományban vagy az újságírásban készült munkák, nem is igen tudtak róluk.” A témával foglalkozó pszichológusokkal is alig folyt kommunikáció.¹⁷ Így az egyes vizsgálatok eredményei elszigetelten, megerősítés, további ellenőrzés nélkül maradtak.

A kortárs csoport szocializációs hatását nem kell bizonygatnunk. Mégis, a politikai szocializációs hatásáról viszonylag kevés kutatást folytattak, túl sokféle módszerrel, az eredmények pedig ellentmondanak egymásnak. A kortárs csoport mint vonatkoztatási csoport elmélete alapján az egyén önértékelésének és normáinak megalapozója. Mint ilyen erős hatással lehetne a politikai szocializációra is. Több amerikai kutató mégis azt találta, hogy „a serdülők politikai tárgyú attitűdjei kevésbé függenek össze társaikéval”.¹⁸ Ezen a téren az összehangolatlanságon kívül az is akadályozta az eredményes kutatást, hogy a téma kutatói a kortárs csoport tagjairól csak közvetett információt gyűjtöttek. A hetvenes évek folyamán mindössze egyetlen kutató szerkesztett olyan kutatást, amelyben az alanyok kortárs csoportjának más tagjait közvetlenül megkérdezték – az is publikálatlan maradt.¹⁹

A média jelentős politikai szocializációs hatását a politikusok eleve, kutatások nélkül is feltételezték. Bizonyára vannak még olyanok, akik emlékeznek rá, hogy az ötvenes évek elejének magyar mozielőadásainak szünetében mintegy reklám-szöveggént vetítették a következő Sztálin-idézetet: „Számunkra valamennyi művészet közül legfontosabb a film.” De a náci Németországban is köztudottan használták a film feltételezett politikai szocializációs hatását. Egyik rendszerben sem a propagandafilmekre kell elsősorban gondolni ebben az összefüggésben, hanem a szórakoztató vagy művészfilmekre. Ha pedig van ilyen hatás, akkor nemcsak szélsőséges esetekben, azaz diktatúrákban van, hanem más politikai berendezkedésben is működni kell.²⁰

Niemi és Hepburn szerint azonban ezeket a hatásokat nem lehet bizonyítotttnak tekinteni. Két erősen megrögzült előfeltevésünk van a szocializációról, amelyek szerint a) amit felnőtt korunk előtt tanulunk meg, az változatlanul megmarad (az

17 Mary Hepburn a *Perspectives on political science* „Revitalizing political socialization research” (A politikai szocializáció kutatásának újjáélesztése) című, az előző jegyzetben idézett számának szerkesztői bevezetőjében. (5–6. old.)

18 Az áttekintést lásd: Bruce A. Campbell: A Theoretical Approach to Peer Influence in Adolescent Socialization. *American Journal of Political Science*, Vol. 24, No. 2 (May 1980), 324. old.

19 Susanne Koprince Sebert, *The Influence of Friends on the Political Socialization of High School Seniors*. Ph. D. disszertáció, University of Michigan, 1974. Említi Bruce A. Campbell, *u. o.*

20 A Nemzetközi Politikatudományi Társaság Politikai Szocializációs Szakosztályának 2004. november végén Budapesten tartott konferenciáján Karl Wasmund a weimari köztársaságban Nagy Frigyesről készített filmeket elemezte ebből a szempontból „National Myths in films during the Weimar Republic: The Fridericus-Films” című előadásában.

„elsődlegesség” előfeltevése), és b) amit korábban sajátítunk el, az fontosabb az életünkben (a „korai tanulás” előfeltevése). Bár kétségtelenül sokat finomodott a szocializációról alkotott képünk – kiderült például, hogy a pártpreferenciák korántsem olyan tartósak sem a nemzedékek között, sem a családon belül, sőt egy személy életén belül sem, mint kezdetben hitték –, számos fontos érték állandóságát ma is feltételezik. Ilyen például a nemzeti érzés. A korai tanulás előfeltevéését még nehezebb lenne vizsgálat tárgyává tenni, mint az elsődlegességét. Itt nemcsak az akár évtizedekig tartó panelvizsgálatok nehézsége merül fel, hanem az is, hogy még egy ilyen vizsgálat keretében is nehezen képzelhető el a kisgyermek-kori és gyermekkori hatások fonalának azonosítása és nyomon követése.

Az előfeltevés jelenlétére utalnak a tömegkommunikációban megjelenő gyermekműsorok – Amerikában pl. a (valaha a magyar tévében is bemutatott) „Szezám utca” vagy itthon a „Futrinka utca” és a „Mazsola” sorozat –, amelyek nyilvánvalóan az erkölcsi nevelés tartós hatására számítanak.²¹ Ugyanezen előfeltevés miatt tartja a szülők és nevelők nagy része károsnak az erőszak mindent elborító hullámát a televízióban, különösen a gyermekeknek szánt műsorokban. Újabb pszichológiai kutatások valószínűsítik, hogy a médiabeli erőszaknak valóban vannak tartós következményei.²²

Niemi és Hepburn azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az ilyen eredményekből nem szabad ismét olyan következtetést levonni, mintha *minden* korai tanulásnak tartós hatása lenne. A kutatások áttekintéséből arra a következtetésre jutnak, hogy a 14–25 éves kor – vagyis az ifjúkor! – az életnek az a szakasza, amelyben a legnagyobb változások történnek az ember politikai nézeteiben. Jennings és Niemi – korábban már felidézett 1965–1973-as panelvizsgálatukban – azt találták, hogy az 1965-ben 17–18 évesek mind csoportként, mind egyénenként sokkal többet változtak 1973-ra, mint a szüleik. Ellenpélda erre is van: Jennings 1990-ben egy USA-Hollandia-Nyugat-Németország kiterjedésű nemzetközi összehasonlításban nem tapasztalt nagyobb változást a fiatalabb kohorszokban, mint a 30 év felettiekben, különösen Németországban.²³ Bárhogy is van, a változások követését még senki sem kísérelte meg. Pedig ez annál is kézenfekvőbb lenne, hogy a középiskolás években többnyire iskolai tantervi cél is a fiatalok felkészítése az állampolgári életre. Az iskola ebbeli teljesítményéről ismét csak egymásnak elmentendő tapasztalatok állnak rendelkezésre. Az amerikai kutatók inkább csak a felsőfokú intézmények hallgatóival foglalkoztak – talán eleve jelentéktelennek tartották a középiskolai állampolgári oktatást.

Az Egyesült Államokban két lelkes kutatómunkában eltelt évtized után, a nyolcvanas évekre elfordult az érdeklődés a politikai szocializációtól. 1995-ben Niemi

21 A gyermekműsorok politikai szocializációs jelentőségével foglalkozik az *Educatio* jelen számában Ráczkevi Ágnes tanulmánya.

22 Az erőszaknak a politikai szocializációval való összefüggését vizsgálja Linda Valenty és Edith Barrett tanulmánya az *Educatio* jelen számában.

23 M. K. Jennings: The crystallization of orientations, In: *Continuities in political action*, ed. by M. K. Jennings et al., De Gruyter, Berlin, 1990.

és Hepburn ezt a fentebb emlegetett módszertani nehézségekkel és elméleti hiányosságokkal magyarázta. Ugyanakkor úgy látták, hogy ismét feljövőben van az ilyen kutatások csillaga, és érdemes tematikus számot hirdetni a *Perspectives on Political Science* című folyóiratban a politikai szocializációról.

Az öreg kontinens és a magunk házatája

Az amerikai politikai szocializáció kutatás rég elszakadt ugyan attól a kezdeti motivációtól, hogy közvetlenül a választási eredmények előrejelzését próbálja elősegíteni, mindvégig főleg a politikatudomány oldaláról és fogalmaival igyekezett megközelíteni a folyamatot, és a korai helyett a későbbi életkori változások felé fordultak. Easton és Hess kisgyermekkorra vonatkozó megjegyzései sokkal táplálóbba talajra találtak Európában. Annick Percheron²⁴ a szocializációt a politikai rendszer szempontjából a fennmaradás és a változás mechanizmusának, az egyén szempontjából a politikai és társadalmi én kialakulásának és tökéletesedésének tekinti. Fontos szerepet tulajdonít a gyermekkori szocializációnak, és hangsúlyozza, hogy a szocializációban mind a család, mind az iskola, mind pedig a társadalom fontos szerepet játszik, de az egyén nem csupán passzívan alkalmazkodik, átveszi az ezek által közvetített normákat, értékeket, elveket és világképeket, hanem saját tapasztalatai által részben átalakítja azokat. Percheron szerint a politikai tanulási folyamat kitüntetett időszaka ugyan a gyermek- és ifjúkor, nem lehet a gyermekkorral lezárt szakasznak tekinteni: élethosszig tart. A francia nyelvterületen folytatott kutatások a felnőtt korra is kiterjedtek, pl. a kommunista politikai aktivisták szocializációjára...²⁵

A politikai szocializációt ma a szocializációs folyamat egyik állandó elemének, szálának tekintjük, amely nem vizsgálható teljesen különválasztva a szocializáció egészétől, különösen nem fiatal korban. Színterei szerinte is azonosak a szocializáció elsődleges (család) és másodlagos színtereivel (kortárs csoport, iskola, munkahely, tömegkommunikáció). Folyamata a világnézet, a társadalomszemlélet, az értékek, a kapcsolatok, attitűdök, az ismeretek és az érdeklődés alakulásának folyamába simul.

Ebben a széles értelemben fogja fel a politikai szocializációt Anna Melich is, aki a még fiatalabb korosztály – a 8–10 évesek – kutatásához bevezeti a pre-politikai szocializáció fogalmát.²⁶ Melich eredményei azt bizonyítják, hogy a svájci demokrácia alapjai ebben a korai – sőt, az ezt is megelőző – differenciálatlan szocializációs folyamatban épülnek ki a személyiségben. Gyűlni látszanak tehát a bizonyítékok a mellett, hogy az értékek és a személyiség alakulására tartós ha-

24 Percheron, A.: Durkheim és a kultúrantropológia öröksége. In: Szabó I. & Csákó M. (eds) *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999.

25 A főbb kutatási irányokat igyekeztünk képviseltetni magyar nyelvű válogatásunkban: Szabó I. & Csákó M. (eds) (1999) I. m.

26 Melich, A. (1979) *Comment devient-on Suisse? Enfants et apprentissage politique*, Institut de Science Politique, Lausanne, (Mémoires et documents, 11).

tást gyakorol a korai politikai vagy akár pre-politikai szocializáció, míg a politikai orientációk változékonyabbak maradnak.

Közép-Európában csak a hetvenes évektől kezdtek kutatni a politikai szocializációt, Lengyelországban és Magyarországon. Már az első kutatások világossá tették, hogy ezt a folyamatot nemcsak a közvetlen környezet és a társadalom általános jellege, hanem a politikai berendezkedés is meghatározza. A politikai szocializáció problémája elválaszthatatlan az adott társadalom politikai kultúrájától,²⁷ történelmétől, múlthoz való viszonyától. A politikai szocializáció magyar sajátossága a 20. századi magyar fejlődésben gyökerezik. Ebben az évszázadban az ország nyolc rendszerváltást élt át, és ezek általában az előző rendszer megtagadásával jártak együtt. Ha gyorsan történnek a politikai és társadalmi változások, a társadalmi tudatban egymásra rakódnak az egymást követő rendszerek legitimitásértékei. Az új értékek elfogadásához, a régiék újraértékeléséhez idő és tapasztalat kellene, ennek híján a körülmények nyomására az emberek sajátos stratégiákat dolgoznak ki, amelyeknek első megvalósulási szférája a család.

Csepeli György és Szabó Ildikó rámutat, hogy a család az egyetlen olyan szocializációs ágens, amelyben a hivatalosan elfogadott és a politikai rendszer intézményei által közvetített értelmezéseken kívül mindig hallhattak más véleményeket is a gyermekek.²⁸ A privát és az intézményes szocializáció nem kapcsolódott össze egymással, az általuk közvetített értékek elválnak egymástól, szembekeverülnek egymással. Az 1989-es rendszerváltás utáni első években a magyar társadalom lélektani válságba került, amiben szerepet játszott, hogy az emberekben az új helyzetben is tovább éltek a korábbi társadalmi és politikai tapasztalatok. Valójában újabb átszocializálódási folyamatnak lehettünk tanúi, amely minden serdültebb korosztályra kiterjedt.²⁹

A posztszocialista országokban a rendszerváltással megváltoztak a politikai szocializáció korábbi paradigmái. Módosult a politikai szocializáció értelmezési kerete és fogalmi apparátusa is, a tudományos életben új kutatási irányok jelentek meg. A folytonosságot olyan témák képviselték, mint a nemzeti identitás, ami a hetvenes-nyolcvanas években is jelen volt a kutatásban. A kutatók a rendszerváltás után azonnal vizsgálni kezdték a korábbi időszakot jellemző „kettős szocializáció” attitűdökben rögzült továbbélését.³⁰ A hazai politikai szocializációs kutatásokat áttekintő írásában Szabó Ildikó már 1994-ben hangsúlyozta, hogy a rendszerváltozást követően nagy szükség lenne a programszerűen tervezhető – a nyolcvanas éveket sem maradéktalanul jellemző – elméletileg és módszertanilag megalapozott, szisztematikus empirikus kutatásokra.³¹ Ehhez szükséges forrá-

27 Vö. Gabriel A. Almond & Sidney Verba: *The Civic culture*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1963. (Magyarul részletek „Állampolgári kultúra. Bevezetés a politikai kultúrába” címen: *Szociológiai fügyelő*, II. folyam, I. évfolyam, 1–2. szám.)

28 Szabó Ildikó & Csepeli György: Politikai érzelmek iskolája, *Jel-kép*, 1984/2.

29 Szabó Ildikó: Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon, *Világosság*, 1994/3.

30 Stumpf István: Generációs kihívás egy új politikai-szocializációs erőterében. In: Csepeli Gy. & Kéri L. & Stumpf I. (szerk.), *Allam és polgár*, MTA PTI, Budapest, 1992.

31 Szabó Ildikó: A politikai szocializáció nyomában, *Politikatudományi Szemle*, 1994/2.

sok híján megnőtt a regionális, nem reprezentatív, de szociológiailag jól körülírható ifjúsági csoportokra vonatkozó adatfelvételek szerepe. Már a kilencvenes években születtek olyan kutatási eredmények, amelyek jelentősen hozzájárulnak a megváltozott politikai szocializáció jellemzéséhez, de még csak törekvés, hogy ezek a vizsgálatok egymáshoz kapcsolva lehetővé tegyék a politikai szocializációs folyamat átfogó képének felvázolását, amely egyúttal megalapozza a rendszeres további kutatást.

A politikai szocializáció új jelenségeinek leírására törekvő empirikus szociológiai kutatási beszámolók és politikatudományi esszék mindegyike hangsúlyozza, hogy a tágabb szocializációs feltételrendszer változása új lehetőségeket nyitott a fiatalok társadalmi magatartásának vizsgálatában. Annak megítélésében is egységesek a hazai kutatók, hogy a megváltozott szocializációs környezet az ifjúságkutatás – ezen belül a politikai szocializáció – új elméleti és módszertani paradigmáit igényli, azonban az ehhez szükséges új ismeretek még korlátozottak, ezért az eddigi összefoglalások jórészt csak feltevéseken alapulnak.³² A többnyire lehetséges változási irányokat felvázoló „szcenáriók” két kérdésre próbálnak válaszolni: hogyan módosult a megelőző korszakot jellemző politikai szocializációs paradigma? Milyen új szocializációs ágensek jelentek meg a rendszerváltást követően?

Némileg paradoxnak is tekinthető, hogy a családi nevelés hatása, amely mint láttuk meglehetősen sikerrel ellensúlyozta a kommunista állam indoktrináló törekvéseit, a kilencvenes években gyengülni látszik az értékek átadásában. Megerősödött a léthelyzet hatása az értékrendre, a léthelyzetek pedig hirtelen széles skálán szóródtak szét. Több kutatás kimutatta, hogy differenciáló hatásukat növelik az országon belüli regionális és településtípusok közötti területi hátrányok.³³ A család és a lakókörnyezet szocializációs esélyeket differenciáló szerepét bizonyította a TÁRKI országosan reprezentatív, nagymintás adatfelvétele is, amely szoros korrelációt tárt fel a gyenge emocionális családi háttér, a társadalmi és területi hátrányok, valamint a fiatalok erőszakos politikai cselekvésre való hajlama között.³⁴

A demokratikus politikai berendezkedés és a piac kiépülése a magyar fiatalok körében is felgyorsította a civilizációs korszakváltást. Ennek első jelei már korábban jelentkeztek, de a politikai szocializációban csak most érezteti hatását. Magyarországon is tapasztalható az ifjúsági életszakasz és az ifjúsági kultúra felértékelődése, de a különböző fejlettségű régiókban más-más tartalommal. A megváltozott családi szocializáció mellett megnőtt a fogyasztói ipar, a tömegkommunikációs minták és az iskolatípusok kulturális-érvényesülési esélyeket differenciáló szerepe.³⁵

32 *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*, szerk. Gázsó F. és Stumpf I., Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

33 Boros László: Polgárosodás és generációs érintettség. In: Gázsó, F. & Stumpf, I. (szerk.) *Rendszerváltás és ifjúság*, MTA PTI, Budapest, 1992; Gázsó, F. & Stumpf, I. (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*, Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

34 Garami Erika & Tóth Olga: *Ifjúság 1993. Társadalmi-családi helyzet és politikai attitűdök*, Kutatási zárójelentés, Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1994.

35 Gábor Kálmán: Ifjúságkutatási tézisek. In: Gábor K. (szerk.) *Ifjúságkutatás*, Educatio, Budapest, 1996. (Educatio füzetek. 2.)

Az ifjúsági kultúra erősödése feltehetően megváltoztatja a kortárs csoport politikai szocializációs jelentőségét is. Bár a magyar politikai életnek az a sajátossága, hogy a rendszerváltó csoportok között fellépett egy ifjúsági párt, nem az ifjúsági kultúra tendenciáihoz kapcsolható, az már feltételezhető, hogy e párt további befolyásának alakulása elég jelentősen függhetett ettől a kontextuális hatástól. Csak a 2000. éven túl kerül minden pártban előtérbe a generációváltás kérdése, ami egyúttal mindegyik esetében módosítja az ifjúsági háttérrel való kapcsolatot, s ezzel a fiatalok politikai orientációinak alakulását is. Ezzel egyúttal akkora új területet kínál feltárára a politikai szocializáció és a politikai kultúra kutatóinak, hogy ez a feladat messze meghaladja a hazai kutatói kapacitás lehetőségeit.

Az államszocialista rendszer bukását követő intézményi változások – szabad választások, többpártrendszer, demokratikus intézményrendszer – a politikai szocializáció intézményi kereteinek változását is jelentették. A legszembetűnőbb változás a többpártrendszer létrejötte, aminek bizonyára közvetlen hatása van a politikai szocializáció folyamatára. Ám a témakörben publikált hazai és külföldi tanulmányok szinte mindegyike kiemeli, hogy az első demokratikusan fellépő pártok és a megválasztott parlamentek Kelet-Európában általában nem voltak eredményesek a fiatalok politikai szocializációjában. A fiatalok nem egyértelműen a demokrácia felé orientálódtak, a demokratikus állampolgári szocializációhoz még hosszú időre van szükség.³⁶ Egy magyar-észak-ír kutatás eredményei azt mutatták, hogy a posztkommunista országban a fiatalok demokráciaképében a letűnt kurzus értékei már nem, a piaci kapitalizmus, illetve a klasszikus demokrácia értékei még nem dominánsak. Az eltérő politikai-társadalmi környezetben szocializálódott magyar és észak-ír egyetemisták demokráciához való viszonyát leíró eredmények szerint a magyar hallgatók az íreknél jelentősen kisebb mértékben fogadták el a liberális demokrácia értékeit tartalmazó kijelentéseket.³⁷

Valószínű, hogy a demokratikus szocializáció deficitje egy sajátos ambivalenciának köszönhető. Egyrészt, Magyarországon és a posztkommunista régió egészére is igazolták,³⁸ hogy a fiatalok demokrácia fogalmán leginkább a politikai szabadságot, a törvény előtti jogegyenlőséget és a többpártrendszert értik, vagyis egyértelműen pozitív szerepük van a politikai intézményeknek. Ugyanakkor a kilencvenes évek közepére a magyar ifjúság többségében a rendszer egészére vonatkozó negatív ítéletekben összegződött az, hogy a politikai rendszer változása súlyos gazdasági hanyatlással járt, amelynek megállítása évekig illúzióknak bizonyult. Az ugrásszerűen megnőtt deviancia (bűnözés, drogfogyasztás) és a felnőtt társadalommal szembeni hagyományos bizalomhiány feltehetően fokoz-

36 Nagle, J. D. (1994) Political Generation Theory and Post-communist Youth in East-Central Europe. *Research in Social Movements. Conflicts and Change*, 17.

37 Murányi István & Berényi Zoltán: Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatartozás magyar és észak-ír egyetemisták körében, *Regio*, 1997, 3.

38 Erős F. & Murányi I. & Plichtová, J. & Varga, R.: A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban, *Politikatudományi Szemle*, 1997, 4. és Simon, J.: A demokrácia értelmezése a posztkommunista országokban, *Szociológiai Szemle*, 1996, 1.

ta ezt hatást.³⁹ A felnőtteknek az immáron demokratikus formájú politizálásból való kiábrándulása magyarázhatja leginkább a gyerekek között is a politikai érdeklődés csökkenését, amit hetedik osztályos tanulók nem reprezentatív mintáinak a kilencvenes évek három választási évében való lekérdezése látványos adatokkal valószínűsített.⁴⁰

A korai politikai szocializáció ágensei közül az iskola – egyáltalán az oktató-nevelő intézményrendszer – a családnál is jobban meggyengült a rendszerváltás nyomán. A régi rendszer intézményeinek átpolitizáltságát a politikum kirekesztése váltotta fel – a politika kirekesztése címén. A politikai pártok kitiltása a munkahelyről – iskolából, tanintézményből – nemcsak azt jelentette, hogy direkt politikai tevékenység nem folytatható a „kerítésen belül”, hanem azzal a következménnyel is járt, hogy minden a politikáról szóló vagy azzal kapcsolatos ismeret és gondolat – például a kormányformákról, választási rendszerekről, különösen pedig a politikai harcok tétjeiről – gyanússá vagy tilalmassá⁴¹ vált, egy-két tantárgy szorosan vett tananyagán kívül. A politika a kilencvenes évek során egyre ritkábban volt téma az iskolában a gyerekek között, és – ha lehet – még kevésbé tanár és diák között. Ugyanakkor általános nemzetközi és egyúttal „uniós elvárás” a demokráciára nevelés erősítése az iskolában: 2006 a demokráciára nevelés éve.

A hazai reflexiókhoz hasonlóan a környező posztkommunista országokat jellemző politikai szocializációs változásokat elemző írásokat is elsősorban a változás és az állandóság szempontja foglalkoztatja.⁴² Lengyel 13–14 évesek 1994-ben a szabad választást, a politikai méltányosságot a demokrácia, míg az egyéni felelősséget a piaci kapitalizmus fogalmához kapcsolták.⁴³

Bár a posztkommunista országokról általában tett megállapítások nyilván nem érvényesek közvetlenül a magyar társadalomra, a politikai rendszerváltást követő folyamatok sok tekintetben hasonlóak. Így az iskola politikai szocializációs szerepének gyengülése, valamint a vallási szervezetek és a tömegkommunikáció hatásának erősödése minden posztszocialista országban megfigyelhető. Megjelentek az olyan generációkon belüli konfliktusok, amelyek ellentétes politikai és társadalmi értékrendeken alapulnak.⁴⁴ A kilencvenes éveknek ezek a megfigyelései már

39 Agocs, P. & Agocs, S.: Youth in Post-Communist Hungary. *Society*, 1994, 3.

40 Csáki Mihály, Berényi Eszter, Bognár Éva, Tomay Kyra: Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években, *Szociológiai Szemle*, 2000, 1.

41 Az ELTE hallgatói kutatásorozatában – amelyben ilyen kérdéseket is feltettek a hetedikeseknek: „Szerinted mi az, hogy demokrácia?”, „Szerinted ki cigány?” „Szerinted mi az, hogy politika?” „Mennyire érdekel téged a politika?” – egy fővárosi gimnáziumigazgató 2002-ben kemény szavakkal utasította el iskolája részvételét, mondván „Ami ebben a kérdőívben van, az nem iskolásgyerekeknek való, és jobb lenne, ha békén hagynák vele őket.”

42 *From Subject to Citizen*, ed. by Csepeli György & Daniel German & Kéri László & Stumpf István, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994.

43 Slomczynski, K. M. & Shabad, G.: Continuity and Change in Political Socialization in Poland, *Comparative Education Review*, 41. No. 1. (Febr. 1997.)

44 Rizova, A.: Political Socialization in Post-totalitarian Bulgaria. In: Csepeli et al. (eds.) *From Subject to Citizen*, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994; Pantic, D.: Changes in Political Socialization in Serbia, *u.o.*; Alisauksiene, R. & Bajauriene, R.: Economic Values and Attitudes of the Lithuanian People, *u.o.*

előrevetítették a politikai viszonyok és harcok ezredforduló utáni változásait. Az új hatalmi és politikai intézmények, valamint a piaci kapitalizmus iránti bizalmatlanság több országban is egyértelműen megjelent a fiatalokban. Ugyanígy megjelentek azonban az ifjúság konzervatív, sőt szélsőjobboldali csoportjai is. Újabb vizsgálatok szerint⁴⁵ a lengyel politika konzervatív fordulata komolyan érinti az ifjúságot.

A politikai szocializációra vonatkozó konkrét kutatási eredmények Magyarországon arra utalnak, hogy átalakult a politika jelentéstartalma. Míg a „rég rendszerben” a külügyi események uralták a politikai kommunikációt, a kilencvenes évekre a belpolitikai események, politikai szereplők váltak léptek előtérbe: a belpolitika reprezentáns intézményei (kormány, parlament) és az olyan lényegi politikai folyamatok, mint a döntés, az irányítás, a végrehajtás.⁴⁶ Gázsó Ferenc paradox helyzetnek nevezi, hogy az évtized első felében a 18–35 éves fiatalok nem utasítják ugyan el a politikai demokrácia értékrendjét, de elégedetlenek a demokratikus intézmények, hatalmi szervezetek és politikai pártok teljesítményével és működésével. A többpártrendszer és a szabadon választott parlament politikusaival szemben a fiatalok többségének fenntartásai vannak. Szerintük a korábbi időszakhoz hasonlóan most sincs érdemi befolyásolási lehetőség a hatalmi döntésekre, a politika világa változatlanul a negatívan értékelt politikusok elkülönült terrénuma. Mindezek, valamint az érdekbeszámítást elutasító hatalmi-politikai intézmények közönye instabil, kiszámíthatatlan társadalomképet, az állampolgár „magányának” képzetét erősíti.⁴⁷

A politikai, gazdasági és ideológiai változások ellenére a korábbi rendszer szocializációs technikái és mechanizmusai nem tűntek el egy csapásra,⁴⁸ és kérdés, meddig élnek tovább. Magyarországon a kilencvenes évek közepén a kecskeméti főiskolások politikai kultúráját elemző kutatás eredményei szerint még kimutatható volt a rendszerváltozást megelőző időszak szocializációs hatásainak továbbélése (a történelmi ismeretek vizsgálatánál tapasztalt kategorizációs feszültségfeloldó mechanizmusokban, a hazai etnikai kisebbségek számának becslésénél, vagy a Kárpát-medence magyarok lakta kiserégióinak megnevezésénél).⁴⁹

A serdülők vizsgálata ebben a helyzetben a teljesen új folyamatok első megragadásának lehetőségét nyújtotta, hiszen nekik volt a legkevesebb a megváltoztatni valójuk. Ennek feltárásához járultak hozzá Örkény Antal és Szabó Ildikó közép-

45 Lásd Marek Szopski tanulmányát az *Educatio* jelen számában.

46 Csepeli, Gy. (1994) Children of a Paradise Lost. Csepeli et al (eds) *From Subject to Citizen*, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994; Stumpf, I.: Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gázsó, F. & Stumpf, I. (eds) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

47 Gázsó, F.: Nemzedéki orientációk instabil társadalmi környezetben. In: Gázsó, F. & Stumpf, I. (eds) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*, Ezredforduló Alapítvány, Budapest, 1995.

48 Pantic, D.: Changes in Political Socialization in Serbia. In: Csepeli et al (eds) *From Subject to Citizen*, Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994; Boari, M.: Structural Limits of Political Socialization in Romania: A Case Study on Political Discourse, *u.o.*

49 Szabó, I. & Horváth, Á. & Marián, B.: *Főiskolások állampolgári kultúrája*, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 1996.

iskolások körében végzett kutatásai.⁵⁰ Ezek jól tagolt képet adtak politikai szocializáció kognitív és affektív oldaláról valamint az orientációkról is a középiskolások főbb csoportjainak összehasonlításával. Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében Csákó Mihály 1990-ben indított hallgatói kutatássorozatot a folyamat egy korábbi metszetének feltárására általános iskolások (hetedikesek) között. 1991-ben, 1994-ben 1998-ban és 2002-ben történt adatfelvétel, amely elsősorban a politikai érdeklődés kialakulását és szocializációs ágenseit igyekezett megközelíteni.⁵¹ Az eredmények egyrészt igazolták, hogy ebben a korai serdülőkorban még mindenképpen indokolt – Percheron nyomán – tágabban megvonni a politikai szocializációban figyelembe veendő hatások körét, másrészt azt mutatták, hogy a munkahelyek és az oktatási intézmények depolitizálásának félreértelmezése miatt az iskolák szerepe radikálisan visszaszorult a politikai szocializációban, ami súlyos következménnyel járhat a demokráciára nevelés tekintetében.

A hazai kutatók a nyolcvanas évektől személyes kapcsolatban álltak a terület más országokban működő kutatóival, elsősorban a Nemzetközi Politikatudományi Társaság politikai szocializációs szakosztálya, valamint külön szálon fejlődött francia kapcsolatok révén. Csepeli György, Stumpf István, Kéri László, Csákó Mihály több ízben részt vett az IPSA RCPSE konferenciáin, Szabó Ildikó pedig hosszabb ideig közvetlenül Annick Percheron munkatársa volt Franciaországban. Az amerikai kutatók megjelenésük után azonnal a fontos európai fejlemények között jegyezték a Csepeli György, Kéri László és Stumpf István által szerkesztett tanulmányköteteket.⁵² Az IPSA RCPSE 1999-ben Budapesten tartotta rendes évi konferenciáját, és itt mutatták be az első eredményeket az ELTE kutatássorozatából; 2004 novemberében pedig ismét Budapestet választotta éves konferenciája színhelyéül.

A kilencvenes évek eredményei nyomán több fontos változás állt be. Egyrészt, egyre nagyobb hangsúlyt kapott a nemzetközi együttműködés a kutatásban. Ennek egyik jele Örkény Antal és Szabó Ildikó magyar-román összehasonlító vizsgálata a Román Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetével és a romániai magyar doktoranduszok szervezetével együttműködve.⁵³ Enyedi Zsolt Bojan Todojisević-csel közösen végzett kutatásának eredményeit az *Educatio* jelen számában mutatja be. Az Európai Unióhoz való csatlakozással európai szinten is érdekesebbé váltak azok a kutatások, amelyek a közép-európai országok új nemzedékeinek egymásközi viszonyait érintik. Itt a tisztán tudományos érdeklődés egy határozott politikai érdeklődéssel párosul.

50 Szabó Ildikó & Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*, Minoritás Alapítvány, Budapest, 1998.

51 Csákó Mihály, Berényi Eszter, Bognár Éva, Tomay Kyra: *i. m.*

52 Richard G. Niemi & Mary A. Hepburn: The rebirth of political socialization, *id. kiad.* hivatkozik az *Állam és polgár* angol nyelvű kiadására (*State and citizen*, Institute of Political Science, Budapest, 1993.), valamint a *From subject to citizen* című gyűjteményre, ahol a három magyar szerkesztőhöz Dan German csatlakozott negyediknek (Hungarian Center for Political Education, Budapest, 1994).

53 Szabó Ildikó & Örkény Antal: A siker záloga. Magyarországi és romániai középiskolások életstratégiáinak értékei, *Educatio*, 2001. ősz; Szabó Ildikó & Örkény Antal: Perceptiile ale adolescenților din Ungaria cu privire la locul țărilor lor în Europa, *Revista Română de Sociologie*, 2002. 3–4.

Másrészt, a hazai politikai életnek sajátos – és korántsem biztos, hogy átmeneti – jellemzőjeként egyfajta permanens kampányállapot állt be, amely minden eddighez képest eltérő szocializációs közeget jelent a most felnőőknek.

Harmadrészt, kezd felnőni egy újabb kutató-generáció is, amely már csak Szabó Ildikó könyvéből ismeri az „államosított embert”,⁵⁴ éppúgy, ahogyan kutatásainak alanyai. Ehelyett felerősödnek olyan új szempontok, amelyek – legalább részben – a megváltozott politikai helyzet következményei. Megerősödtek a társadalmi aktivitásnak olyan formái, mint a civil szervezetek, amelyek nem feltétlenül politikaiak, de nincsenek is légmentesen elzárva a politikai szférától. Ezek a szocializáción belül olyan tanulási folyamatok színterei lehetnek, amelyeken a politika területére is konvertálható magatartásformákat sajátíthatnak el a fiatalok.⁵⁵ Egy másik felerősödő érdeklődést a vallási élet megélénkülése támogat: a vallási és a politikai szocializáció között sajátos összefüggések jöhetnek létre. Mivel semmilyen általános törvényszerűség nem rendel egymáshoz szükségszerűen bizonyos fajta vallási és politikai felfogásokat vagy magatartásokat, csakis empirikus vizsgálódással állapíthatók meg azok a különös összefüggések, amelyek hol itt, hol ott és hol így, hol úgy mégiscsak létrejönnek közöttük.⁵⁶

Mindennek következtében: ahogyan a politikai életben változást hozott az új évtized, ahogyan a társadalmi élet egyéb területein is új jelenségek tapasztalhatóak, ahogyan az Európai Unióhoz való csatlakozás is új helyzetet teremtett, amely új problémákkal és új élettapasztalatokkal jár, úgy újra kell gondolni a politikai szocializációt, és így a politikai szocializáció kutatását is.

A helyzet változásával nemcsak a kutatás tárgyának változása kényszeríti változtatásra a kutatót, hanem az a tapasztalat is, hogy a megváltozott tárgy gyakran csak másféle vagy legalábbis módosított módszerekkel és eszközökkel tárható fel és érthető meg.

* * *

Az *Educatio* sajátos helyzetben vállalkozik egy tematikus szám összeállítására a politikai szocializáció témakörében. A magyar szociológiában ugyan – mint jeleztük – hosszú ideje jelennek meg ilyen tárgyú munkák, a kutatási területre mint ilyenre azonban ritkán irányul figyelem. Ezért indokolt lenne egy körkép igényével fellépni. Ráadásul a politikai szocializáció kutatása a világon mindenütt feléledőben van, amit természetesnek érzünk, mivel a politikai élet egészen új jelenségeket produkál. A posztszocialista országokban ezeket kiegészítik máshol már ismert jelenségek, amelyek azonban itt más feltételek között, más módon mennek végbe. Ezt a változatosságot azonban nem lehet egyetlen folyóirat-számban bemutatni, sokkal nagyobb terjedelemben sem lehetne körképet adni. A

54 Szabó Ildikó: *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*, Tekintet Könyvek, Budapest, 1991.

55 Ebben a számban Nárai Márta cikke foglalkozik a témával.

56 Ilyen összefüggéseket vizsgál ebben a számban Murányi István tanulmánya.

tárgy klasszikus-akadémikus körüljárása tehát ezúttal elmarad: nem tudjuk sorra venni a szocializációs ágenseket a családtól az oktató-nevelő intézményeken és a kortárscsoporton át a médiáig, hogy bemutassuk hatásukat a szocializáció politikai dimenziójában.

Bevezető tanulmányunkkal igyekeztünk eligazítani az olvasót kutatási területünk térképén, de a továbbiakban csak néhány kiemelkedő tereppontot – kutatásokkal meghódítandó magaslatot – tudunk megmutatni. Arra törekedtünk, hogy olyan témákat emeljünk ki, amelyek a legjelentősebbek közül valók, egyszersmind a legaktuálisabbak között találjuk őket a hazai kutatásokban is. Szabó Ildikó a szocializáció egyik legfontosabb kérdésének, a kollektív identitások kialakulásának mély elemzésébe ágyazza a nemzeti identitás és a politikai pártokhoz kötődés problematikáját. Az előítéletes magatartások létrejöttének és továbbélésének feltételeit mindenütt fontos feltárni, nálunk elsősorban a cigánysággal szembeni előítéletek jelentenek problémát. E folyamatok néhány sajátosságát elemzi szellemes, két erősen különböző városi közeg hatását összehasonlító tanulmányában Enyedi Zsolt és Bojan Todosijević. Az előítéletesség és a vallásosság összefüggéseit vizsgálja Murányi István hazai empirikus elemzése, amely nagy számú korábbi kutatás tapasztalataira épít. Linda Valenty és Edith Barrett látszólag talán távoli témát elemez, amikor a nagyvárosi erőszak hatására irányítja a figyelmét. Tanulmányukban azt keresik, hatással van-e az amerikai fiatalok politikai szocializációjára, ha rendszeresen erőszaknak vannak kitéve, vagy fenyegetve érzik magukat. Magyarországon eddig ez talán még nem merült fel ennyire élesen, de az előszele sajnos már érezhető: egyre inkább napfényre kerülnek a magyar gyerekek és fiatalok életének sötét bugyrai, amelyekben a családi vagy a kortárs erőszak hatása dominál, és a mindennapi beszélgetésekben egyre inkább erősödik az a nézet, hogy az erőszak nálunk is terjedőben van. Két tanulmányt a megvalósíthatatlan cél, az intézményes szocializációs ágensek bemutatása érdekében közlünk: egyikük új, másikuk régi ágenssel foglalkozik. Nárai Márta tanulmánya azt az új figyelmet jelzi, amely a civil szerveződések mint szocializációs ágensek felé fordul. Mint öntevékenyen létrejövő önkéntes társulások, a civil szervezetek mindenképpen a lakosság olyan elemeit tömörítik, amelyek különböző tárgyakal kapcsolatban és különböző szélességű hatókörrel valamilyen köz javára igyekeznek tevékenykedni. Aktívabbak tehát az emberek többségénél, és bizonyosra vehető, hogy sajátos hatással vannak a velük kapcsolatba kerülő vagy kereteikben működő, sőt, esetenként akár vezető szerepet játszó fiatalok politikai szocializációjára. Ráczkevi Ágnes olyan szocializációs ágens hatásainak elemzéséhez nyújt adalékot, amely régóta mindenkinek eszébe jut, ha a fiatalokat befolyásoló tényezőkről van szó. A hazai média politikai szocializációs hatásának alaposabb és részletes elemzése ennek ellenére várat magára. Ráczkevi tanulmánya – amely akár történeti szociológiaiainak is tekinthető – arra hívja fel a figyelmet, hogy a média már abban a korai megjelenési formájában is, amikor még csak egyetlen médiumként – mint rádió – létezett, nemcsak hatással volt, hanem politikai erő

által szándékolt hatással volt az ifjúságra. Mivel a média politikai felhasználására irányuló törekvés azóta inkább csak nőtt, az eszköztár pedig sokszorosára bővült, egyre sürgetőbb gond ezen a területen a „kutatási deficit”.

Válogatásunk súlyos hiányossága, hogy egyetlen tanulmányt sem tartalmaz az iskolában folyó politikai szocializációról. Iskolás korúakról természetesen ma is készülnek kutatások, de az iskolai hatásokról nem. Fentebb említettük már, hogy ennek egyik oka a politika „kitiltása” az iskolákból. Ez azonban nem indokolja, hogy interjúkat és kérdőíveket nem alkalmazó módszerekkel sem közelítik meg a témát. Alkalmas kutatási eszköz lehetne pl. a tankönyvelemzés, a tantárgyi hatásvizsgálat a különféle című társadalomismeret és etika tárgyak esetében, vagy a pedagógusok attitűdjének vizsgálata a tanulók politikai nevelésével kapcsolatban – hiszen a pedagógusokat a tanulók „veszélyeztetése” nélkül meg lehet kérdezni. Reméljük, hogy mielőbb módunk lesz ilyen tanulmányokat is közölni.

CSÁKÓ MIHÁLY

